

УДК: 80. 801. 3310

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0006-6939-0299>

TIL BELGILARINING KATEGORIAL XUSUSIYATLARI

Danieva Maysara Djamalovna

Iqtisodiyot va Pedagogika Universiteti professori, f.f.d. (DSc)

Qarshi shahri, O'zbekiston Respublikasi

Tel.: 91 221 01 09. E-mail: maysaradaniyeva@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada soʻz birikmasi tizimini hosil qiluvchi morfosintaktik, sintagmatik, semantik omillarni tavsiflash va soʻz birikmalarini boshqa lisoniy birliklardan farqlash hamda tasniflash borasida fikr yuritilgan. Maqolada, soʻz birikmasi – bu soʻz shakli bilan birga gap uchun “qurilish material” yoki gapning kengayishi sathida yuzaga keladigan tuzilmadir, degan xulosa ilgari suriladi.

Kalit soʻzlar: soʻz birikmasi, konnotativlik, kategoriya, klishelik xususiyati, struktura.

КАТЕГОРИАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКОВЫХ ПРИЗНАКОВ

Даниева Майсара Джамаловна

Профессор Университета экономики и педагогики, д.ф.н. (DSc)

г. Карши, Республика Узбекистан

Тел.: 91 221 01 09. E-mail: maysaradaniyeva@gmail.com

Аннотация. В статье рассматриваются морфосинтаксические, синтагматические, семантические факторы, которые формируют словарную систему, а также дифференциация и классификация словосочетаний от других языковых единиц. В статье делается вывод о том, что словарный запас является "строительным материалом" для предложения наряду со словоформой, или структурой, которая возникает на уровне расширения предложения.

Ключевые слова: словосочетание, коннотативность, категория, свойство клише, структура.

CATEGORICAL FEATURES OF LINGUISTIC UNITS

Danieva Maisara Djamalovna

Professor of the University of Economics and Pedagogy, DSc

Karshi city, Republic of Uzbekistan

Tel.: 91 221 01 09. E-mail: maysaradaniyeva@gmail.com

Abstract. *The article reflects on the description of morphosyntactic, syntagmatic, semantic factors that form a phrase system and the differentiation and classification of phrases from other linguistic units. In the article, the conclusion is advanced that phrase is a "building material" for a sentence along with a word form, or a structure that occurs at the level of the expansion of the sentence.*

Keywords: *phrase, vocabulary, connotativity, category, clichéd property, structure.*

KIRISH

Har bir til belgisi axborot uzatish bilan bir qatorda, tinglovchi yoki o'quvchiga ta'sir o'tkazish vazifasini ham bajaradi. Konnotatsiya (lotincha *son – belgi+notare – belgilamoq* so'zlaridan olingan) denotativ ma'noga qo'shimcha ravishda ekspressiv, baholovchi, emotiv, fakultativ obrazli ma'no-komponentlarini ifodalaydi. Bunday yashirin konnotativ komponentlar ifodalaydigan ma'no odatda so'zlarning assotsiativ ravishda ko'chirma ma'nolari qo'llanilishi orqali yakka so'zlar, iboralar, sintaktik konstruksiyalar, nutq vaziyatlari va turlicha kontekstlar orqali anglashiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI.

So'z birikma (SB)larining til tizimida tutgan o'rnini aniqlash hozirgi zamon tilshunosligining dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda va shu bilan bir qatorda tadqiqotchilar tomonidan SBlarining struktur tuzilishi, semantik xususiyatlari, derivatsion belgilari, pragmatik imkoniyatlari, konseptual

strukturasining tahlili nihoyatda muhim vazifalardan ekanligi ta'kidlanmoqda [4; 5; 3; 2].

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

So'z birikmalari tizimining tadqiqi jarayonida duch kelinayotgan qiyinchiliklar umumnazariy xarakterga ega bo'lib, bu SB nazariyasining tugal shakllanib ulgurmaganligi, ushbu jarayonning davom etayotganligidan dalolat beradi. SBlari nazariyasining shakllanish tarixi uzoq o'tmishga borib taqaladi, chunki nutqiy tuzilmalar tarkibida so'zlarning o'zaro birikishi, ularning mazmun jihatidan o'zaro moslashuvi masalalari tilshunoslarni doimiy ravishda qiziqtirib kelayotgan masalalardan hisoblanadi. So'z birikmasi tizimini hosil qiluvchi morfosintaktik, sintagmatik, semantik omillarni tavsiflash va SBlarini boshqa lisoniy birliklardan farqlash hamda tasniflash borasida qator izlanishlar olib borilgan. Ushbu izlanishlarning natijasi bo'lmish xulosalarga suyangan holda SB tizimi haqidagi ta'limot nazariy tus oldi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR.

SB ham biror bir emotsional baho mazmunini ifoda etish qiymatiga egadir. Masalan, quyidagi gapda ushbu holatni kuzatamiz: – *Binafshaning mayin isi ilk bahor kabi tiniq, sokin kunlarni eslatdi-yu, beixtiyor jilmaydi.* Quyida berilgan gapda ham SBlari mazmuni emotsional-baho bo'yoqlari bilan boyiganligini ko'ramiz: – *They were not the essential feature of the sorcerer's description of the world, but were only an aid to cement, so to speak, parts of the description which I had been incapable of perceiving otherwise. My insistence on holding on to my standard vers.*

Qayta yaratilish yoki qo'llanish xususiyatiga ega bo'lish SBlariga xos bo'lgan yana bir kategorial belgisidir. Bu xususiyat SBning modellashgan holda yaratilishi va matn tarkibida tayyor holda qo'llanishiga bog'liq holda farqlanadi. Ushbu kategorial belgini ba'zi tadqiqotchilar SBlarining “qolip” (klishe) ko'rinishidagi tuzilishga ega bo'lishi bilan bog'laydilar. Bunday SBlari ko'pincha termin yoki nomenklatura atamalar ishtirokida yasaladi: – *“All thinking men are atheists,” the major said. “I do not believe in the Free Masons however.” “I*

believe in the Free Masons,” the lieutenant said. “It is a noble organization; – The Saint Anthony was in a little white metal capsule. I opened the capsule and spilled him out into my hand. I put my Saint Anthony back in the capsule, spilled the thin gold chain together and put it all in my breast pocket.

SBlarining klishe xususiyati ularning struktura jihatidan ancha turg'unlashganligida namoyon bo'ladi. SBlari uzoq vaqt davomida qo'llanishi natijasida klishe ko'rinishini olishi mumkin. O'zbek siyosiy va publitsistik diskursining xabar, tanqid, mulohaza ruhidagi materiallari tahlil qilinganda, bir qator sarlavhalar o'zbek ijtimoiy-siyosiy, publitsistik diskursning o'ziga xos “klishe” vazifasini o'tovchi birliklariga aylanishi ko'rsatib berilgan (millatimiz baxtining kafolati; “O'zbekiston: 2020 yilga nazar”; Prezidentimiz tashabbuslari bizga qanot bo'ladi; Yuksak g'amxo'rlik shijoatga undaydi; Sog'lom tan, o'tkir aql va yaxshi axloq qurolimizdir; Ozod va erkin hayotimizning mustahkam poydevori; Zamon bilan hamqadam; Taraqqiyotning yorqin jilolari; Millat qalbini jo etgan san'at; Jamoatchilik nazorati shunday mezonga tayanmoqda; Charog'on hayot yo'lida; So'z martabasi; Mardlik va shijoat maktabi; Mangulik sadolari; Tan va jon mudofaasi; Yoniq qalb da'vati; Oltin o'lka va b.).

O'zbek xalq ertaklari tarkibida ham turg'un, barqaror, klishe (qolip) shakliga kelib qolgan “bir bor ekan, bir yo'q ekan”, “eski zamonlarda”, “ilgari zamonlarda”, “qadim o'tgan zamonda”, “yalmog'iz kampir”, “pari paykar”, “borsa-kelmas”, “uchar ot”, “hayot guli”, “oltin baliq” kabi ko'plab SBlarini uchratish mumkin. Xuddi shu holatni ingliz xalq ertaklarida ham kuzatish mumkin: “Once upon a time..”, “There once was”, “so many years past..”, “struggled together”, “one unfortunate day”, “a short time after”, “then suddenly”, “lived long and happy life”, “lived happy ever afterwards”.

O'zbek tilidagi “o'lim”, “o'lmoq” ma'nosini ifodalovchi jon bermoq, tuproqqa topshirmoq, oxirgi yo'lga uzatmoq, tuz-nasibasi (non-nasibasi) uzilmoq, vaqti-kuni bitmoq, jonini jabborga topshirmoq, juvonmarg bo'lmoq singari SBlarining xalq ertaklarida qo'llanish doirasini yoritilib, kulini ko'kka sovurmoq, tuproq bilan baravar qilmoq, terisiga somon tiqmoq, o'n jonidan bir jonini ham

qo'ymaslik, toshbo'ron qilmoq kabi "o'ldirmoq, yo'qotmoq" ma'noli SBlari ham yuqorida keltirilgan SBlariga semantik jihatdan juda yaqin turishi qayd qilingan [1].

Ingliz tilida ham "o'lim", "o'lmoq", "o'ldirmoq, yo'qotmoq" ma'noli turg'un SBlari keng qo'llaniladi: *Big sleep, Beyond the veil, Beyond the grave, Bite the dust, The Big Adios, reset character, it's clipped, On the wrong side of the grass, Get smoked, Bite the big one, Breathe one's last, Brown bread, Bought the farm, Cash in one's chips, Choir Eternal, Come to a sticky end, Counting worms, Crossed the Jordan, Drop the Body, Fall off one's perch, Food for worms, Free one's horses, Game end, Give up the ghost, Glue factory, Gone to a better place, Go over the Big Ridge, Go bung, Go to the big [place] in the sky, Go out with one's boots on/with a bang/in style, Go to, or head for, the last roundup, Go to one's reward, Go to one's watery grave, Go to a Texas cakewalk, Go the way of all flesh, Go west, Hand in one's dinner pail, Happy hunting ground, Hop on the last rattler, Join the choir invisible, Join the great majority, Kick the bucket, Live on a farm (upstate), Lose one's life, Meet one's maker, Pass in one's alley, Pay the ultimate price, Pop one's clogs, Pull the plug, Rainbow Bridge, Shake hands with Elvis, Six feet under, Take a dirt nap, Take a last bow, Take the last train to glory, Turn up one's toes, To join the whisperers* etc. Ushbu misollardan ko'rinib turibdiki, SBlarining klisheilik belgisi kuchaygan barobarida, ularning idiomatiklik darajasi ham o'sib boraveradi. Bunday birikmalarda esa bir butun ma'noni qismlarga xos ma'nolarga tayangan holda aniqlash imkoniyati torayadi.

XULOSALAR.

Ingliz tilida ham nihoyatda hayajonlanish yoki tashvishga tushishni bildiradigan *with bated breath*, boshqalarga nisbatan hurmatsizlik bilan muomala qilishni yoki qochib qutulib bo'lmaydigan muammoga duchor bo'lishlikni anglatuvchi *the tip of the iceberg*, o'z ma'nosiga qarama-qarshi bo'lgan, ko'rinishidan kuchli-yu, aslida, zaiflikni bildiradigan, o'ta ahmoq degan ma'nolarda ishlatiluvchi *hard as nails*, boshpanasiz shaxslarga nisbatan qo'llaniladigan, salqit ovqat ma'nosida ishlatiladigan yoki biror ishni yomon

bajarilganini anglatadigan *a dog's dinner* SBlari mavjud bo'lib, ular allaqachon idiomatik birikma maqomiga ega bo'lganlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Daniyeva M.Dj. Ethnolects is the study of ethnic dialects. – Current research journal of philological sciences. USA. Volume 05 Issue 02. 2024. – P. 28-32
2. Балакин С.В. Деривационный потенциал лексических систем языка. Автореф. дисс. ... докт. филол. наук. – Пермь, 2018. - 46 с.
3. Махмадалиева Х.П. Сопоставительный анализ адъективных словосочетаний в таджикском, английском и русском языках. Дисс... канд. филол. наук. – Душанбе, 2015. - 181 с.
4. Трубникова Ю.В. Лексико-деривационная структура в интерпретации прозаического текста // Сибирский филологический журнал. - Новосибирск, 2009. - № 1. - С. 200-207.
5. Шодиев С.Э. Турғун сўз бирикмаларининг синтактик деривацияси. Филол. фан. фал. докт.... дисс. автореф. – Самарқанд, 2020. - 46 б.